

«ЧАСТКА СЪВЕТУ», ЯКОЙ БОЛЬШ НЕ ІСНУЕ

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
(ISSN 1819-3625) №4 (2005) стр.100-103

Размова зь нямецкім дасьледнікам Ежы Мачкувам

— Уплывовыя ідэалыгічныя праекты сучаснасьці маюць рэвалюцыйную скіраванасьць, але на злome тысячагодзьдзяў у навуцы зноўку пашырыліся канцэпцыі пра «канец гісторыі», пра адыход эпохі рэвалюцыяў і далейшае эвалюцыйнае разьвіцьцё. На вашу думку, ці існуе ў сучасным грамадстве будзь-які рэвалюцыйны патэнцыял? Наколькі верагодныя новыя глябальныя альбо лякальныя імпульсы да радыкальнай зьмены паноўных грамадзкіх сыстэмаў?

— Як і вы, я ўважаю рэвалюцыю за радыкальную сыстэмную зьмену. Увогуле, ня ёсьць прынцыпова важным, ці ўжываецца падчас гэтай зьмены гвалт. У той самы час я бачу рэвалюцыю не ў любой сыстэмнай дынаміцы, а толькі ў трансфармацыі сыстэмы радыкальным чынам. На жаль, большасьць рэвалюцыяў XIX і XX стагодзьдзяў вызначаліся бязьмежным ужываньнем гвалту. Акурат гэтыя гвалтоўныя эксцэсы і ствараюць адмоўнае сучаснае разуменьне рэвалюцыі як абавязкова гвалтоўнай зьявы. Але ж масавае ўжываньне гвалту падчас рэвалюцыяў заўжды шкодзіць магчымасьці выкарыстаньня пазытыўнага грамадзкага патэнцыялу пераменаў. І менавіта таму гвалтоўныя рэвалюцыі заўжды выклікаюць пытаньне пра тое, ці ня будзе іх вынікам рэстаўрацыя старога ладу і нават узмацненьне самых адмоўных рысаў старога рэжыму. Досьвед эўрапейскай сучаснасьці відавочны: большасьць рэвалюцыяў ня маюць абсалютна нічога супольнага з прагрэсам — хаця, безумоўна, пра значэньне гэтага панятку можна спрачацца. Праўда, гэта ня мае значэньня для тых мірных рэвалюцыяў, што пачаліся ў 80-х гадах мінулага стагодзьдзя ў Цэнтральнай Эўропе і якія, безумоўна, палепшылі жыцьцё і пэрспектывы гэтых грамадстваў.

Што ж датычыцца «канца гісторыі», дык наўрад ці я чуў на працягу апошніх некалькіх дзесяцігодзьдзяў нешта больш змрочнае за гэтую

тэзу. Фукуяма прагназаваў пасля заканчэньня камунізму надыход эры лібэральнага грамадства, якое, на ягоную думку, было здольнае вырашыць асноўныя грамадзкія праблемы — свабоды, бясьпекі, роўнасьці, дабрабыту. Але асноўныя праблемы чалавека і грамадства ня ёсьць такімі ўжо простымі, а магчыма, і наагул зьяўляюцца невырашальнымі, бо людзі, відаць, заўжды будуць незадаволенымі пэўнымі акалічнасьцямі свайго грамадства. Апроч таго, менавіта посткамуністычныя грамадствы атрымалі пасля каляпсу сацыялістычнай сыстэмы шанец аднавіць сваю перарваную камунізмам гісторыю. У зьвязку з гэтым, калі мы кажам пра «канец гісторыі», дык гэта будзе значаць, што мы не разумеем важнасьці гісторыі для таталітарна збудаваных грамадстваў.

Што ж датычыцца рэвалюцыйнага патэнцыялу «сучаснага грамадства», дык у сёньняшнім сьвеце няма ў чыстым выглядзе сучасных грамадстваў. Але побач з «сучаснымі» заходнімі грамадствамі таксама існуюць — з заходняга пункту гледжаньня — зусім дамадэрныя грамадствы іншых культурных абшараў. Бясспрэчна, ані мусульманскія, ані посткамуністычныя грамадствы Усходняй Эўропы ня могуць без агаворак уважацца за «сучасныя». Мне падаецца, што ісламскія грамадствы маюць пільную патрэбу ў мірнай рэвалюцыі, якая прынцыпова зьменіць іх састарэлыя структуры. Тое самае датычыцца добра вам вядомых посткамуністычных грамадстваў з аўтарытарнай сыстэмай.

— У сваёй кнізе «Am Rande Europas?»¹ вы аналізуеце палітычную гісторыю і сучаснасьць у нашай частцы сьвету — у Польшчы, Літве, у Беларусі і Ўкраіне. Як вы лічыце, ці маем мы права выкарыстоўваць у дачыненні да рэзкіх зьменаў палітычнага рэжыму ў Сэрбіі, Грузіі, а нядаўна і ва Ўкраіне, тэрмін «рэвалюцыя»? Якое вашае бачаньне гэтых працэсаў?

¹ «На ўскрайку Эўропы?»

— Маштабныя падзеі ва Украіне, у Сэрбіі і Грузіі адбываліся мірным чынам. Тыя рухі, якімі яны былі выкліканыя, напісалі на сваіх сьцягах лезунгі дэмакратыі, свабоды і нацыянальнай незалежнасці. І гэтыя падзеі могуць выклікаць працэсы, якія прывядуць да фундаментальных унутры- і знешнепалітычных сыстэмных зменаў. Менавіта так выглядае сытуацыя зь мірнымі рэвалюцыямі: яны выклікаюць паступовыя і часьцяком вельмі балючыя і непапулярныя сярод большасці народа рэформы. Калі гэткае пераблытанасць «Рэвалюцыі» і «Рэформы» здаецца парадоксам, дык я ўсё адно цешуся тым, што нарэшце ў Эўропе існуюць такія тэрміналагічныя праблемы, а не праблемы смяротных ахвяраў гвалтоўных рэвалюцыяў.

Я, зразумела, хацеў бы, каб было інакш, аднак сёння Беларусь і Украіна не належаць да той часткі сьвету, да якой належаць Польшча і Літва. Зрэшты, Украіна, калі яна паслядоўна скончыць сваю мірную рэвалюцыю, празь некалькі дзесяцігодзьдзяў (20–30 гадоў) можа стаць часткай эўрапейскай рэчаіснасці, у якой ужо знаходзяцца Літва і Польшча. Беларусь жа сёння яшчэ далёкая ад гэтага. Я напісаў кніжку пра «частку сьвету», якой больш не існуе. Я зрабіў гэта са спадзяваньнем і ўсьведамленьнем таго, што названыя вамі краіны, якія на працягу стагодзьдзяў уяўлялі сабой шматкультурнае палітычнае адзінства, цяпер усе маюць добрыя шанцы на разьвіцьцё, калі зноў стануць часткай шматкультурнага палітычнага задзіночаньня. Гэтае задзіночаньне сёння называецца Эўразьвяз, і тыя краіны гістарычнай Рэчы Паспалітай — Рэспублікі Абодвух Народаў, — якія яшчэ да яго не належаць, могуць стаць яго чальцамі, калі прысьпешаць свае працэсы нацыябудаваньня.

Акурат той нацыянальны рух, які мы сёння назіраем ва Ўсходняй Эўропе, уяўляе сабой тое зьвяно, якое зьвязвае рэвалюцыйныя рухі XIX стагодзьдзя з сучаснымі падзеямі ва Украіне, Сэрбіі і Грузіі.

— **Як, на ваш погляд, зьвязаныя сучасныя зьмены палітычнага ладу ў гэтых краінах зь іх нацыянальнай гісторыяй і культурай? Ці слушная тэза пра тое, што «памаранчовая рэвалюцыя» стала магчымай менавіта з-за асаблівасьцяў нацыянальнай палітычнай культуры ўкраінцаў? Наколькі гісторыя беларусаў, літоўцаў, украінцаў зараз вызначае іх становішча ў сыстэме каардынатаў Заходняга Сьвету?**

— «Памаранчовая рэвалюцыя» ва Украіне зьяўляецца ўзорам таго, як дэмакратызацыя залежыць ад «зьменаў нацыянальнай сьвядомасьці». У выпадку гэтых зьменаў вядзецца пра

нацыятварэньне і пашырэньне нацыянальнай (альбо нацыяналістычнай) ідэі, якая сьцьвярджае, што нацыі маюць права на палітычны суверэнітэт. У постсавецкай рэчаіснасці гэткае разьвіцьцё падзеяў пазначае разрыў зь мінуўшчынай камуністычнага ладу, што грунтаваўся на доўгім маршы да сьветлае будучыні нібыта ў адпаведнасьці з унівэрсальнымі законамі гісторыі. Гэткіх законаў папросту не існуе, а канец сьвету можа надыйсьці ў любы час (толькі ў гэтым эсхаталягічным сэнсе можна казаць пра «канец гісторыі»).

Для ўкраінскага нацыябудаваньня важным ёсьць тое, што «памаранчовая рэвалюцыя» зьяўляецца першай падзеяй ва Украіне, што ахапіла ўсе часткі краіны, усе слаі грамадства і этнічныя групы, даўшы грамадзянам шанец вырашыць лёс краіны. Падобнай падзеі ва ўкраінцаў, заўжды разьяднаных у культурным, рэлігійным, нацыянальным, этнічным, сацыяльным і эканамічным пляне, дагэтуль не было.

Дарма, што гэтыя падзеі адбываліся ў розных умовах і ў розныя часы, але для мяне польскае лета 1980 году і «памаранчовая рэвалюцыя» ёсьць цалкам супастаўляльнымі зьявамі. У абодвух выпадках гаворка ідзе пра народны рух, які ў большці менш простаі форме імкнецца да дэмакратызацыі палітычнае сыстэмы і дзяржаўнай незалежнасці. Гэтая сувязь паміж нацыянальнай і буржуазна-дэмакратычнай ідэямі часьцяком ігнаруецца заходнімі назіральнікамі і амаль заўжды ўспрымаецца імі неадэкватна. Але гэтка альянс зьяўляецца зусім заходняй зьяваю, бо і заходнеэўрапейскія дэмакратыі разьвіваліся ў рамках незалежных нацыянальных дзяржаваў.

Заходнеэўрапейскае і амэрыканскае грамадзтва так моцна адрозьніваюцца ад постсавецкіх грамадстваў, што амаль не адзначаецца ўплыву апошніх на разьвіцьцё Захаду. Нацыяналізацыя постсавецкай прасторы, аднак, бясспрэчна азначае эпахальныя перамены, якія вельмі моцна адаб'юцца на краінах Захаду ў знешнепалітычным пляне. Перадусім, Захаду варта перафармуляваць сваю палітыку ў дачыненні да Расеі. Ён робіць гэта неахвотна, бо звыкся і зьмірыўся зь не-свабодай народаў, што даўно, ужо на працягу стагодзьдзяў, жывуць пад расейскім панаваньнем. Варта было б дасягнуць пэўнага разуменьня ў дачыненні да гэтай акалічнасці, ніякім чынам не апраўдваючы гэтай здрады свабодзе.

— **Ці можна казаць пра «станаўленьне ўкраінскай нацыі» падчас «памаранчовай рэвалюцыі», альбо хутчэй наадварот, «памаранчовая рэвалюцыя» стала вынікам дасягненьня пэўнага ўзроўню «нацыянальнай самасьвядомасьці»?**

— Я сказаў бы, што «памаранчовая рэвалюцыя» зьяўляецца новым імпульсам да паўстання новае ўкраінскае нацыі. Нават калі яна не дасягне сваіх мэтаў, яна застанеца ў калектыўнай свядомасці ўкраінцаў, што жывуць у сённяшніх межах сваёй дзяржавы, як найважнейшая падзея ў іх гісторыі. Паверце, што зусім ня кепска для нацыі мець у якасці найважнейшай падзеі сваёй гісторыі магутны мірны рух супраць хлусьні і фальшаванняў, мафіі і палітычных забойстваў, за чалавечую годнасць, свабоду і незалежнасць. І ў гэтым пляне ўкраінцы пасля падзеяў лістападу – сьнежня 2004 году сталі іншай нацыяй. Адбылася нацыянальная рэвалюцыя. Што ж датычыцца палітычнай і грамадзкай рэвалюцыяў, дык яны зацягнуцца на дзесяцігодзьдзі.

— Кажуць, што насамрэч украінскія падзеі былі гульнёй знешніх суб'ектаў (Расеі, Захаду), у той час як сама нацыя зьяўлялася толькі матэрыялам.

— Сапраўды, існуюць людзі, якія лічаць, што ў падзеях «памаранчовай рэвалюцыі» галоўную ролю адыгрывалі Запад і Расея — зрэшты, заўсёды ёсць людзі, якія цьвёрда вераць у існаваньне змоваў. Аднак, хоць палітычнае кіраўніцтва ўкраінскага руху за свабоду не адмовілася прыняць матэрыяльную і тэхнічную падтрымку з Захаду (наколькі гэта была дапамога ад прыватных асобаў), прынамсі ня менш значнай была ідэйная падтрымка з Захаду. Ідэя кампрамісу, якая грунтавалася на незалежнасці рашэння Вярхоўнага суда, сыходзіла з Польшчы. Я б ніколі ня думаў, што посткамуніст Квасьнеўскі здольны распрацаваць такую фантастычную задуму — але, як бачыце, я памыляўся. Фактычна гэта азначае, што Ўкраіна распачала разам з правядзеньнем вольных выбараў пабудову канстытуцыйнай і прававой дзяржавы — цяжка ўявіць сабе лепшы пачатак для дэмакратычнай рэвалюцыі.

Але ані матэрыяльная, ані ідэйная падтрымка Захаду ня здолелі б падштурхнуць людзей на працягу тыдняў мірна выходзіць на мароз, на вуліцы, каб прадэманстраваць сваю гатоўнасць абараніць дзяржаву ад дзяржаўнай мафіі, калі б яны не адкрылі для сябе сваю ўласную годнасць. Украінскія падзеі былі рэвалюцыяй перш за ўсё ў гэтым маральным вымярэнні. І наўрад ці магчыма дамагчыся маральных пераменаў у людзях дзякуючы імпарту ідэяў.

Такім чынам, нягледзячы на пэўную матэрыяльную і тэхнічную падтрымку з Захаду, на пэўную рэцэпцыю ў ходзе рэвалюцыі заходніх ідэяў і лезунгаў, аснова рэвалюцыі, ейны маральны і духоўны стрыжань належаць выключна самай украінскай нацыі.

— Увогуле, наколькі ў сучасным свеце сумяшчальныя «нацыянальны» і «дэмакратычны» праекты?

— Нягледзячы на ўсю блізкасць паміж нацыяналізмам і дэмакратыяй, мы не павінны забывацца пра тое, што эксклюзіўны нацыяналізм, то бок той, які дэскрымінуе прадстаўнікоў іншых этнасаў і адлучае іх ад грамадзкага жыцця, здольны разбурыць дэмакратыю. Але дакамуністычная традыцыя ўкраінцаў і беларусаў ні ў якім разе не звязаная з эксклюзіўным нацыяналізмам. Таму я перакананы і спадзяюся, што абодва народы схіляюцца да дэмакратызацыі.

— Існуе меркаваньне, што зараз ва Ўсходняй Эўропе рэвалюцыйныя праекты ажыццяўляюцца ня нейкімі палітычнымі клясамі альбо нацыянальнымі рухамі, а сіламі грамадзянскай супольнасці.

— Я ня думаю, што грамадзянская супольнасць адыгрывала вырашальна важную ролю для дэмакратыі ва Ўкраіне альбо ў Сэрбіі. Калі людзі выходзяць на вуліцы, гэта далёка не заўжды ёсць праявай грамадзянскай актыўнасці, як гэта разумеецца ў «структурах грамадзянскай супольнасці». Безумоўна, гэта датычыцца і Ўкраіны, дзе грамадзянская супольнасць у лепшым разе яшчэ толькі нараджаецца. Структуры грамадзянскай супольнасці яшчэ вельмі слабыя, нават у посткамуністычных дэмакратыях, як то ў Польшчы, Літве, Чэхіі, Славацкіне альбо Вугоршчыне. У посттаталітарных аўтарытарызмах Усходняй Эўропы ў лепшым выпадку мы можам назіраць анклявы грамадзянскай супольнасці ў акіяне збольшага пасіўнай і ў культурным пляне звыклай да дзяржаўнай усемагутнасці «неграмадзянскай супольнасці».

— Шмат хто зараз спрабуе прадказаць, які з аўтарытарных рэжымаў напаткае лёс Украіны альбо Кыргызстану. Наколькі верагодна, што ў нашым рэгіёне спрацуе «прынцып даміно» і паўстане новая хваля дэмакратызацыі? Ці прыйдзе новая «Вясна Народаў»?

— Увогуле, я з засьцярогай гляджу ў будучыню, аднак я амаль перакананы, што «прынцып даміно» пакажа сваю дзейнасць і на ўсходзе Эўропы. Гэтак жа, як тое было ў сярэдняй Эўропе: пасля Польшчы была Вугоршчына, пасля — НДР, пасля — Баўгарыя, Чэхаславацкіна... Але гэтыя перамены ва Ўсходняй Эўропе ня будуць ісьці гэтак жа хутка, бо нацыятворчыя працэсы, што палягаюць у іх аснове, у большасці ўсходнеэўрапейскіх краінаў яшчэ ня скончаныя. З-за гэтага апанэнты аўтарытарных рэжымаў сутыкаюцца з вялікімі праблемамі ў супольным вызначэнні сваіх прынцыповых мэтаў, у фармаваньні

супольнага палітычнага кіраўніцтва апазыцыяй і ва ўсенароднай мабілізацыі супраць рэжыму пры дапамозе ідэі агульнанацыянальных інтарэсаў. Таму перш за ўсё неабходна, каб стала такой відавочнай разбэшчанасьць усходнеэўрапейскіх уладароў, каб простым людзям надакучыла панаваньне крымінальнікаў. Калі яны тады пачынаюць выходзіць на дэманстрацыі супраць разбэшчанай эліты і ахвяруюць сабой у барацьбе супраць яе, то ім раптам робіцца зразумелым, што яны ёсьць часткай большага і менавіта нацыянальнага задзіночаньня, якое ўжо больш ня хоча быць кіраваным людзьмі, што дзейнічаюць толькі дзеля сваіх уласных інтарэсаў.

— У сувязі з гэтым, якімі вы бачыце пэрспэктывы існай у Беларусі палітычнай мадэлі?

— Дзякуючы своеасаблівым гістарычным перадумовам, савецкі чалавек у Беларусі сапраўды ўяўляе сабой архетып палітычнай культуры. Савецкі чалавек — гэта падданы, які чакае ад дзяржавы вырашэньня сваіх фундаментальных праблемаў, але пры гэтым не выстаўляе да дзяржавы вялікіх прэтэнзіяў. Вядома, гэта ня толькі беларускі фэномэн — усе посткамуністычныя дэмакратыі маюць справу з гэткай спадчынай. Але з-за таго, што беларускі прэзыдэнт сам зьяўляецца савецкім чалавекам і не падзяляе грамадзянскія каштоўнасьці, ня кажучы ўжо пра разуменьне буржуазнай дэмакратыі, то дзякуючы гэтаму ў вашай краіне існуюць выдатныя ўмовы для захаваньня савецкага чалавека. Аднак я перакананы, што нават у Беларусі савецкі чалавек ня мае будучыні, таму што краіна ня можа ў доўгатэрміновым пляне супрацьстаяць разьвіцьцёвым тэндэнцыям свайго атачэньня. Самае позьняе пасля заканчэнь-

ня аўтарытарнага рэжыму ў Расеі ў Беларусі таксама зьявіцца попыт на актыўных грамадзянаў.

— Вы знаёмыя зь беларускім становішчам, з нашай грамадзянскай супольнасьцю. Размовы пра будучы рэвалюцыйны праект паўстаюць у Беларусі практычна перад кожнай электаральнай кампаніяй. Як вы ацэньваеце пэрспэктыўнасьць падобных сцэнараў?

— Я ўжо ўзгадаў пра першы варыянт — новую палітыку Масквы ў дачыненні да Беларусі. Але ў гэтым выпадку вашаму грамадзству давядзецца яшчэ досыць доўга чакаць гэткага разьвіцьця падзеяў. Іншай пэрспэктывай зьяўляецца путч супраць Лукашэнкі ў апарате кіраваньня. Я не магу ацаніць, наколькі верагодная такая хада падзеяў — з адлегласьці я ня бачу ейных адзнакаў. Аднак мы ня мусім забывацца на тое, як прэзыдэнт Кучма быў пакінуты сваім апаратам бясьпекі яшчэ перад падзеямі лістападу — сьнежня 2004 году. Трэці варыянт палягае ў пасьпяховай рабоце апазыцыі. Гэта адыграла галоўную ролю ва ўкраінскіх падзеях. Безумоўна, перадумовай посьпеху ў гэтым выпадку зьяўляецца наяўнасьць у апазыцыі бясспрэчнага лідэра. Правадыр апазыцыі павінен быць гатовы да рэпрэсіяў і замаху з боку рэжыму, але ён не павінен адступаць перад гэтай рызыкай. Другой перадумовай ёсьць цягнёне. Бязглузда верыць, што Лукашэнку можна скінуць дзякуючы адным толькі выбарам. Трэба думаць пра пэрспэктыву некалькіх гадоў паслядоўнай і руплівай апазыцыйнай дзейнасьці. Гэтак ужо рабіў Віктар Юшчанка. Зьнешнепалітычныя перадумовы дзеля гэтага выглядаюць зусім някепска — у адрозьненне ад зрынаньня камуністаў у Сярэдняй Эўропе, Беларусі ўжо не даводзіцца баяцца нейкай вайскавай інтэрвенцыі.